

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИДАННЯ АЛЬМАНАХУ „РУСАЛКА ДНІСТРОВАЯ”

Ярослава Хартяні

У своїй розвідці хочу зупинитися на трьох аспектах цієї теми:

1. Які обставини спонукали діячів Руської трійці до видання „Русалки Дністрової”.

2. Чому саме в Угорщині альманах побачив світ і яка роль була Якова Головацького в організації видання.

3. Цензурні проблеми та доля уцілілих примірників „Русалки Дністрової”.

„Я пробував своїх сил в руській мові, як в своїй рідній, що значно різниться від московської і церковної мови, і думав покласти підвалини під її дальший розвиток, так і через це зарадити недостаті руської літератури.” (З протоколу на допиті у цензора Вендикта Левицького: відповідь Шашкевича).

„Русалка Дністровая” визріла не тільки на Галицькому ґрунті, а й на основі культури, твореної на Наддніпрянщині. У „Передслівії” Шашкевича до „Русалки Дністрової” є, зокрема, посилення на І. Котляревського, С. Гулака-Артемовського, Г. Квітку-Основ'яненка як і на Максимовича.

Закономірно, що Руська трійця скористалася досвідом попередників. Іван Головацький в спогадах про Шашкевича писав, що в пошуках української книжки Шашкевич натрапив раптом на „Енеїду” Івана Котляревського (неповне видання 1809 р.) та на збірник українських пісень Максимовича (1827 р.). „Ці два видання просто окрилили його, Шашкевич урадований найшов тое, за чим так довго гледів, зобачив живий переклад, загадав велику гадку утворити чистонародну словесність южноруську і сесій гадці вірен остався до кінця” (Вінок русинам на обжинки. Відень, 1846. ст. 52–53).

Цілком можливо, що в рік виключення з Львівської семінарії (21 лютого 1830 року), Шашкевич, займаючись самоосвітою в бібліотеках університетській та інституту Оссолінських, приходить до висновку, що реформа письменності в Галичині вкрай необхідна, адже літературне відродження у слов'янському світі стояло на знач-

но вищому рівні (згадаймо праці Шафарика, Добровського чи Вука Караджича).

В „Історії слов'янської мови та літератури всіма наріччями” (1826 р.), Шафарик висловлював думку, що українська Галичина та Буковина залишаються в історико-лінгвістичному плані для народів Європи „terra incognita”, тобто зовсім не відомою. Такі висновки могли теж бути спонукою і поштовхом до дій діячів Руської трійці.

Поряд з культурно-відроджувальними рухами у слов'янських країнах, Варшавське повстання 1830 року було важливим чинником у справі західноукраїнського відродження. „Сей початок свідомого патріотизму польського був зразком, початком свідомого патріотизму руського, початком відродження руської народності зразу в літературі, а з часом в політиці” (І. Франко. Твори, т. 16.).

Маркіян Шашкевич відчув, що настав час, коли не можна мовчати і чекати. У 1833 році він організовує гурток, в який спочатку ввійшли Вагилевич і Головацький, їх називали іронічно „Руською трійцею”. Згодом так стали називати не тільки нерозлучне тріо, а і весь гурток Шашкевича.

В програмі гуртка на першому місці стояло питання негайного вирішення проблеми правопису. Починаючи з 30-х років аж до 80-х років ХІХ століття по Галичині навколо правопису велась полемічна війна. Деякі галицькі письменники та науковці були прихильниками запровадження польського абицедла (латинського алфавіту) в руську мову. Готуючи збірку „Русалка Дністровая” Шашкевич зрозумів, що справу азбуки й правопису потрібно негайно розв'язати, адже кирилиця в старій формі не відповідає потребам часу.

Дві праці, написані Шашкевичем у 1836 році, пробивали дорогу альманаху „Русалка Дністровая”. В першу чергу його полемічна стаття „Азбука і абицедло” підготувала ґрунт для розуміння громадськістю необхідності правописної реформи. З цією ж самою метою було видано „Читанку для малих дітей”.

Після тривалих дискусій вирішено було вживати кириличну реформовану азбуку – гражданку, застосовуючи фонетичний правопис. Прикладом послужила сербська правописна реформа Вука Караджича – і деякі букви запозичені від них. Сам Шашкевич в „Передслівії” звернув на це увагу: „Сказати нам дещо о правописі

сеї книжечки. Хочемо зачинати, проте знати нам конче, яке теперішньому мові істинно лице. Задля того держалисмо ся правила: „Пиши – як чуєш, а читай – як видиш” (Р.Д.У).

В „Русалці Дністровій” вперше на практиці застосовано модифіковану азбуку, тобто в галицьке письменство вперше впроваджено живу українську мову.

Йосиф Лозинський, прихильник абицедла в руській мові, виправдовуючи урядову заборону „Русалки”, твердив, що її треба було спалити вже за самий правопис.

Полемікою і проблемою з правописом ми підходимо до питання видання „Русалки Дністрової” в Буді.

Друкування „гражданкою” у Львові було фізично неможливе – це підтверджує сам Вагилевич у своєму листі М. Погдину (13 грудня 1836 р.): „Слово я тепер післав до печатання у Будим, город на Угорщині (Г. Петровичу), бо у нас нема гражданських черенок (типографічний шрифт).”

Не дургорядний факт, що умови для друку в Угорщині були набагато сприятливіші. Тут діяв один із центрів слов'янського відродження, особливо сербського (Сербська Матица 1826 р., Сербський літопис 1825 р.). Угорська цензура була ліберальніша, а для упорядковців було головне обійти львівську цензуру.

Рядки протоколу допиту М. Шашкевича за 14 червня 1837 року торкаються видання „Русалки” в Буді.

Питання: „Які були ваші наміри при опублікації цього збірника, чому не віддали його друкувати тут, а в Угорщині через тамошню цензуру?”

Відповідь: „Я думав згодом видати інші твори духовного змісту, але спочатку хотів знати думку громади відносно мого писання і в моїй подальшій роботі використати як директиву зроблені з цього приводу нагадування і зауваження. Те, що книжечка надрукована в Угорщині, сталося виключно з волі збирача Головацького. Він організував видання там, де йому обійшлося дешевше. Що стосується цензури, то малось на увазі, що оскільки ця книжечка повинна була друкуватися не за кордоном, а в Австрійській державі, і тамтешня цензура також підлягає тим самим принципам цензурування, як і наша.”

Відповідь Шашкевича досить чітка, тільки не відповідала дійсності. Шашкевич добре знав, що угорська цензура лібераль-

ніша, як львівська чи віденська, про це свідчать його слова до Головацького: „Коли не можна друкувати руської книжки у Львові, – то повезем її до Відня, а коли там не пустять на світ Божий, то лишається іще свободна Угорщина”. У вислові „свобідна” Шашкевич мав на увазі угорську цензуру.

Львівський цензор задав запитання, хто готував збірник і складав народні пісні, оповідання, а також на чиї гроші це робилося і хто переправляв збірник до друку в Угорщину.

Відповідь Шашкевича: „Цей збірник склав не я, а Яків Головацький, слухач 1-го курсу теології, котрому я передав багато статей. Він же передав тамошній цензурі для перегляду і організував його видання, на яке обіцяв також внести частину витрат”.

Якщо вірити листам Якова Головацького, то в них ми бачимо розбіжність з відповіддю Шашкевича на допиті. За словами Головацького, за видавничі витрати альманаху відповідав Шашкевич, котрий зплатив 20 дукатів, позичених у священника Івана Авдиківського, основну частину коштів покритв меценат справи галицького відродження, директор Коломийської школи Микола Верещинський.

Це наводить на думку, що скоріш всього існувала попередня домовленість між членами Трійці, а саме – Головацький візьме на себе відповідальність за впорядкування та видання „Русалки Дністрової”, адже факт його перебування в Пешті і його зв'язки з видавництвом неможливо було скрити.

Цим сами ми підійшли до питання ролі Головацького у виданні альманаху в Буді.

У 1835 році Яків Головацький прибув до Пешта вчитися. Швидко здобув прихильність сербської громади, особливо подружився він зі студентом Пештського університету Георгієм Петровичем, який тоді студіював право і економіку, належав до сербської еліти (син лікаря), був другом угорського цензора. Ще в Пешті Головацький домовляється про видання української книжки. Повернувшись з Пешту, докладно розповідає Шашкевичу про можливості видання „Русалки” в Угорщині.

Через листування з Петровичем Головацький з'ясовує реальні можливості, і в зв'язку з тим, що термін до початку видання був коротким, „Руська трійця” спішно упорядковувала збірник, замінивши назву „Зоря” (раніше заборонене цензурою видання) на „Русал-

ку Дністровую”, внесли певні зміни, які не були надто радикальними. 4 вересня 1836 року Головацький переслав рукопис Г. Петровичу, 6 жовтня угорський цензор Нодь підписав його до друку. В кінці грудня цього ж року альманах був готовий, але датований він 1837 роком.

Розглянувши дерево родини Шашкевичів виявляємо, що коли в Буді видавалася „Русалка Дністрова”, саме тоді відбував військову службу Антін Шашкевич, рідний брат Маркіяна. На час виходу альманаху він мав 20 років. У 1850 році одружився з Юдітою Берич, донькою відомого сербського патріота (мали шестеро дітей). Помер у чині капітана (1875 р.). З листування сина Маркіяна Шашкевича Володимира дізнаємося: „Мій стрий сидить у Будимі, де має красну маєтність, складаючись з трьох кам'яниць, винниць, вілли, огородів і т.д.” Виходячи з цього можна зробити припущення, що не один Яків Головацький спричинився до видання „Русалки Дністрової”. Скоріш за все Антін Шашкевич, маючи зв'язки з сербами і велике коло друзів, теж був посередником у виданні альманаху.

Розглядаючи цензурні митарства альманахів „Зоря” і „Русалка Дністровая”, М. Грушевський схильний вважати, що причиною цього було, підозріле ставлення австрійської адміністрації, яка мала чимало клопоту з польським національним рухом, тому побоювалась нових ускладнень з пожвавленням українського суспільного життя. З підозрою ставилися до всіх проявів панрусизму, мовляв, русини Галичини схилиються до Росії. Напевно тому цензор Венедикт Левицький на конфіскованому примірнику написав (*dam-natur*) – „підлягає забороні”.

Митарства альманаху не закінчуються і після конфіскації. В угорському державному архіві я знайшла листування Павла Недоклунського, заступника цензора греко-католицьких книжок, до Королівського цензурного управління. Лист датований 6 червня 1838 року, тобто більш як через рік після виходу в світ „Русалки Дністрової”. У зв'язку з тим, що альманах стояв у списку заборонених книг в Австрії, Недоклунський отримав завдання перевірити зміст „Русалки” і підтвердити, що збірник пройшов попередню цензуру. Видно, що Львівська цензура хотіла добитися заборони розповсюдження „Русалки Дністрової” в Угорщині через Австрійське цензурне управління.

В листі він відповідає: „Твір „Русалка Дністровая”, виданий Університетською Королівською друкарнею, автором якого є Яків Головацький, проживаючий у Львові, перед друкуванням був цензурований, в ньому нічого такого не знайдено, що не підлягало б виданню”. Далі йде опис самого видання. В кінці листа Недоклунський ще раз підкреслює: „За міркуванням цензури, цей твір ні державі, ні церкві, ні моралі суспільства ніякої шкоди не робить, отже передається у вільне розпорядження автора”.

Цим самим ми підходимо до питання, яка доля спіткала це унікальне видання?

У 1837 році, в квітні, Григорій Петрович вислав основну частину тиражу до Львова (800 примірників). Решту примірників продавалися намісті. „Сербський народний лист” у квітневому номері привітав вихід „Русалки Дністрової” і тут же сповіщає читачів, де можна придбати збірник і скільки він коштує. Якщо вірити дворазовим свідченням Головацького, що „Русалка Дністрова” видана тисячним тиражем, то на волі залишилося 200 примірників. З протоколу слідства Шашкевич говорить про 800 примірників, і цьому тоді ніхто там не перечив. Виходить, Шашкевич знав про кількість конфіскованих книг, які потрапили в підвал львівської церкви Святого Юра і всі там згнили.

Питання про те, скільки примірників „Русалки Дністрової” уникло конфіскації, не другорядне, адже йдеться про вплив видання на культурний процес, передусім на подальший розвиток української літератури.

З листів Петровича ми дізнаємося, що декілька примірників він переслав до Відня, декілька до Праги, Земуна. Незначну кількість розкупили відразу на місці видання в Будимі.

Іван Головацький (брат Якова Головацького), займаючись літературною діяльністю, у серпні 1841 року перебував в Пешті, звідти писав братові: „Від г. Поповича відправляєм Русалку Дністрову – 170 екземплярів. Не знаю, чи всі що Петрович мав (но тільки всіх зіставити, крім тих, що г. Надеждін із Москви скільки на показ взяв). Напиши, що маю з ними ділати. Я думаю кой-то, як через границю перекрасти.”

Видно, що частину із них І. Головацькому вдалося переправити. В усякому разі примірники „Русалки” були і в Галичині. Наприклад, Іван Франко згадував, що заборонені в його гімназіальні

роки „Русалку Дністровую” і поезії Шевченка він нелегально позичав у професора Верхрадського.

На сьогодні із зібраних відомостей знаємо про 40 примірників у світі. В бібліотеці університету зберігся примірник „Русалки Дністрової”, подарований Г. Петровичем. Цей примірник оригіналу „Русалки Дністрової” знайдений мною у 1997 році в архіві бібліотеки ім. Лоранда Йотвоша. Нині маємо 7 „Русалок Дністрових” – першодрук (Будима, 1837) і шість перевидань: Тернопіль (1910), Київ – 3 рази (1952, 1972, 1987), Філадельфія (1961), Вінніпег (1987).

Незважаючи на суцільні перешкоди, „Русалка Дністровая”, хай і з запізненням, таки дійшла до людей, принаймні до інтелігенції, виконала свою місію – започаткувала процес становлення нової української літератури на західних землях України, і цьому ніхто уже не міг перешкодити.